

Janusz Mariański, *Religijność młodzieży polskiej w procesie przemian w XXI wieku (analizy socjologiczne)*, Wydawca: Akademia Nauk Społecznych i Medycznych w Lublinie, Lublin 2023, ss. 382.

Monografia ma charakter retrospektywny, bowiem dokonano w niej analizy skali i przejawów religijności młodego pokolenia w Polsce w perspektywie lat 2000-2022. Przedmiotem porównań są zarówno dane empiryczne z ogólnopolskich sondaży realizowanych przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Główny Urząd Statystyczny i Centrum Badania Opinii Społecznej, jak i dostępne wyniki badań socjologicznych przeprowadzanych w wielu ośrodkach akademickich. Zatem zawarto w niej przegląd empirycznych wymiarów religijności młodzieży szkolnej w skali ogólnokrajowej, regionalnej i lokalnej. Autor monografii ceniony znawca i badacz religijności z perspektywy socjologicznej, dokonuje wszechstronnych i systemowych analiz tego zjawiska w licznych publikacjach, pozostawiając trwałą ślad w naukach socjologicznych, a w szczególności socjologii religii i socjologii moralności.

Na strukturę monografii składa się Wstęp, sześć rozdziałów zawierających po dwa podrozdziały i uwagi końcowe (jedynie w VI. rozdziale są trzy podrozdziały), Zakończenie, Wykaz skrótów, Bibliografia i Nota bibliograficzna. Rozdział I jest zatytułowany – Autodeklaracje wyznaniowe młodzieży polskiej; rozdział II – Przynależność religijna młodzieży; rozdział III – Wiara i wierzenia religijne; rozdział IV – Obowiązkowe praktyki religijne młodzieży; rozdział V – Nadobowiązkowe praktyki religijne młodzieży; rozdział VI – Katolicka moralność małżeńsko-rodzinna w ocenie młodzieży szkolnej. Analizy prowadzone w sześciu rozdziałach tej książki koncentrują się na diagnozie i wyjaśnianiu procesów erozji religijności kościelnej w świadomości i zachowaniach młodzieży szkół ponadpodstawowych.

We Wstępie dokonano szerokiego wprowadzenia w problematykę wymiarów religijności, stawiając przy tym problemowe pytania badawcze. „Czy czynniki, które warunkowały procesy sekularyzacyjne w naszym kraju przed pandemią, działają nadal w okresie pandemii i po pandemii? Jak zmienił się – na plus lub na minus – stosunek młodych Polaków do wartości religijnych i moralnych? Czy mamy już do czynienia z gwałtownym przyspieszeniem procesów sekularyzacyjnych w społeczeństwie polskim czy raczej ze swoistym <schładzaniem się> silnego jeszcze na przełomie wieków poziomu zaangażowani religijnych katolików polskich? Czy kościoły w Polsce nie będą puste w najbliższej przyszłości? Pytamy, w jakim zakresie okres szybkich zmian społeczno-kulturowych związanych z fazą transformacyjnego przejścia rzutuje na swoistą niestałość i nieprzejrzystość w wierzeniach religijnych? Czy w postawach młodych Polaków wobec religii można dostrzec pierwsze przejawy indywidualizmu i synkretyzmu? W jakim sensie można mówić o procesach emigracji młodzieży z Kościoła katolickiego? Czy scenariusz zagrożeń jest najbardziej prawdopodobnym scenariuszem ewolucji religijności w naszym kraju, a może nawet scenariusz przyspieszonej, szybkiej lub radykalnej sekularyzacji?” (s. 26). Na te pytania Autor usiłuje odpowiedzieć w ramach analizy socjologicznej wyników badań socjologicznych i sondaży opinii publicznej, głównie z dwóch pierwszych dekad XXI wieku.

W rozdziale pierwszym zawarto analizę autodeklaracji wyznaniowych młodzieży polskiej od strony teoretycznej i empirycznej. Zaprezentowane w nim wyniki z 26 badań empirycznych (Józef Baniak, Ewa Budzyńska, Sławomir Chrost, Radosław Cyrułowski, Arkadiusz D. Leśniak-Moczuk, Paweł Maciąg, Sławomir Mandes, Janusz Mariański, Zbigniew Mikołajko, Ewa Miszczak, Barbara Ober-Domagalska, Maria Rogaczewska, Marcin Rola, Wiesław Romanowicz, Aneta Różańska, Mirosław Sobecki, Maria Sroczyńska, Remigiusz Szauer, Aleksandra Świdorska, Witold Zdaniewicz), przeprowadzonych w skali ogólnopolskiej, w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej, w powiecie kaliskim, w województwie lubelskim, w Białymstoku, Dęblinie, Gdańsku, Kaliszu, Kielcach, Kraśniku, Piekoszowie, Poznaniu, Puławach, Rzeszowie, Szprotawie, Warszawie, Włocławku, wskazują na polaryzację przynależności wyznaniowej (wielorakie przynależności).

Jest faktem, że bycie katolikiem było do niedawna w Polsce swoistą normą kulturową. Niezależnie od tego, ile znaczyła dla kogoś religia, należało być członkiem jakiegoś Kościoła. Bezwyznaniowość nie była w modzie, a publiczne deklarowanie braku przynależności do jakiejś wspólnoty wyznaniowej, jeżeli nawet nie było publicznie piętnowane, to bynajmniej nie było aprobowane. W ostatnich kilku latach przybywa tych, których tożsamość wyznaniowa jest ambiwalentna, do pewnego stopnia płynna. W 2022 roku około trzy czwarte młodzieży szkolnej identyfikowało się z katolicyzmem („jestem katolikiem”). Coraz wyraźniej zaznaczają się jednak procesy emigracji młodych Polaków ze zbiorowości identyfikującej się z Kościołem katolickim.

Na podstawie ogólnopolskich i środowiskowych badań socjologicznych nad autoidentyfikacją religijną młodzieży, zaprezentowanych w rozdziale drugim recenzowanej monografii, podano wskaźniki deklarowanej wiary respondentów w kontekście wiary i niewiary osób dorosłych. Wzięto pod uwagę sondaże przeprowadzone przez Główny Urząd Statystyczny, CBOS oraz badania socjologiczne Tomasza Adamczyka, Józefa Baniaka, Rafała Boguszewskiego, Martę Bożewicz, Lidie Dakowicz, Błażeja Dyczewskiego, Antoniego Głowackiego, Andrzeja Górnego, Andrzeja Janosa, Witolda Jedynaka, Krzysztofa Jurka, Kaję Kaźmierską, Janusza Mariańskiego, Roberta Krzysztofa Markuszewskiego, Mirosława Milewskiego, Ewę Miszczak, Józefa Młyńskiego, Marka Motykę, Ewę Panecką, Krzysztofa Pawlinę, Ryszarda Adama Podgóreckiego, Krzysztofa Podstawkę, Marcina Rolę, Wiesława Romanowicza, Kazimierza Skoczylasa, Marię Sroczyńską, Ewę Stachowską, Remigiusza Szauera, Wioletę Szymczak, Leona Smyczka, Kazimierza Świąsa, Dariusza Tułowieckiego, Marię Urban, Sławomira H. Zarębę, Witolda Zdaniewicza, Mariusza Zemło.

Według badań Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego SAC w 2017 roku wskaźnik głęboko wierzących i wierzących u młodzieży szkolnej kształtował się na poziomie 53,9% (w 1988 roku – 82,3%, w 1998 roku – 67,0%, w 2005 roku – 73,4%); według sondażu CBOS z 2021 roku na poziomie 54,0% (w 1996 roku – 80%, w 1998 roku – 78%, w 2008 roku – 81%, w 2010 roku – 77%, w 2013 roku – 71%, w 2016 roku – 69%, w 2018 roku – 63%); według ogólnopolskiego sondażu z 2022 roku – 45,7%; według badań socjologicznych zrealizowanych w latach 2020-2021 wśród maturzystów z terenu archidiecezji lubelskiej – 50,1%; wśród maturzystów puławskich w 2021 roku –

44,1%; wśród młodzieży ze szkół białostockich w 2022 roku – 43,7%. Wyniki sondaży społecznych wskazują na powolny, ale systematyczny spadek w latach 1988-2021 deklaracji powierzeniowych („jestem wierzący”), przy lekkim zahamowaniu tego procesu w latach 2000-2005 i wyraźnym przyspieszeniu w latach 2017-2022.

W świetle przeprowadzonych przez Janusza Mariańskiego analiz socjologicznych wydaje się uzasadniony wniosek, że w ostatnich kilkunastu latach wyraźnie osłabły deklaracje wiary w środowiskach młodzieżowych, ale nie spełniły się – przynajmniej do tego czasu – prognozy, że wraz ze zmianami społecznymi w Polsce nastąpi gwałtowny, a nawet radykalny proces sekularyzacji społeczeństwa. Nie znaczy to bynajmniej, że wiara ludzi młodych w Polsce jest pewna i bezproblemowa. Uzyskane w latach 2017-2022 wyniki badań ogólnopolskich i w różnych środowiskach społecznych mogą zapowiadać nadchodzącą silną sekularyzację społeczeństwa polskiego w trzeciej dekadzie XXI wieku. W skali całego kraju nieco mniej niż połowa badanej młodzieży deklaruje pozytywne postawy wobec religii („jestem wierzący”).

Badania socjologiczne ujawniają stan świadomości chrześcijan wynikający z przynależności do Kościoła katolickiego w kwestiach religijnych (wyznananie prawd wiary) i moralnych (przestrzeganie norm wynikających z przykazań). Ideę (obraz) Boga osobowego w świadomości młodzieży szkolnej ukazano w monografii w oparciu o sondaże ogólnopolskie i badania socjologiczne w wybranych środowiskach młodzieżowych (rozdział III). Według ustaleń Autora recenzowanej monografii około połowa młodych Polaków jest skłonnych zaakceptować osobową naturę Boga, pozostali albo nie rozumieją tej prawdy albo ją kwestionują. Odsetek tych, którzy nie wierzą w Boga osobowego, jest mniejszy niż odsetek tych, którzy uważają: mam wątpliwości, nie wiem, co to jest. Swoistym paradoksem jest to, że więcej badanych deklaruje wiarę w Trójcę Świętą niż w Boga osobowego (różnica około 15%).

W rozdziale trzecim Autor ukazuje także rozmiary zmian w postawach młodzieży wobec dogmatów katolickich. Nie można mówić – w świetle badań socjologicznych – o jakimś radykalnym odchodzeniu w środowiskach młodzieżowych od centralnych prawd wiary. Większość młodzieży polskiej akceptuje jeszcze treści dogmatyczne katolicyzmu, ale często w sposób selektywny. W świetle omówionych badań socjologicznych nad postawami młodzieży szkolnej wobec dogmatów katolickich można powiedzieć, że „około jedna trzecia ankietowanych to jeszcze <klasyczni chrześcijanie>, którzy wierzą w to, czego nauczania Kościół katolicki. Około połowa badanych wyraźnie kwestionuje niektóre dogmaty katolickie lub wyraża swoje wątpliwości i niezdecydowanie. Niektórzy z nich wierzą, ale są pewni swojej wiary. Wyrażna mniejszość kwestionuje dogmaty katolickie i deklaruje się jako niewierząca (około 15%). Od ortodoksyjności w przekonaniach religijnych bardziej odchodzą mężczyźni, młodzież z liceów ogólnokształcących, młodzież mieszkająca w wielkich miastach, nieuczęszczająca na lekcje religii w szkole oraz rzadko praktykująca lub w ogóle niepraktykująca” (s. 154). Proces selektywizacji postaw młodzieży szkolnej wobec dogmatów wiary ma swoje odniesienia do relatywizacji samej religii. Wielu Polaków, nawet określających się jako wierzący, nie uznaje wyłącznej prawdziwości własnej religii, doszukuje się prawdy także w innych religiach, prawdy chrześcijańskie ujmuje kontekstualnie.

Wiara jako komponent religijności jest powiązana z praktykami religijnymi, wśród których istotne jest uczestnictwo w nabożeństwach i mszach świętych. W recenzowanej monografii przeanalizowano rezultaty badań ogólnopolskich (GUS, CBOS, Europejski Sondaż Społeczny, Diagnoza Społeczna) oraz badań socjologicznych w archidiecezji łódzkiej, diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej, tarnowskiej, w województwie lubelskim, na Kujawach Wschodnich, w rejonie konińskim, w Białymstoku, Katowicach, Kielcach, Lublinie, Poznaniu, Puławach, Tarnowie, Warszawie, przeprowadzonych przez Tomasa Adamczyka, Józefa Baniaka, Rafała Boguszewskiego, Pawła Boryszewskiego, Martę Bożewicz, Pawła Ciecieląga, Janusza Czapińskiego, Antoniego Głowackiego, Andrzeja Janosa, Andrzeja Kasperka, Kaję Kaźmierską, Justynę Kurtykę-Chałas, Annę Linek, Martę Makowską, Janusza Mariańskiego, Zbigniewa Mikołajkę, Ewę Miszczak, Józefa Młyńskiego, Krzysztofa Pawlinę, Monikę Podkowińską, Marcina Rolę, Kazimierza Skoczylasa, Marię Sroczyńską, Remigiusza Szauera, Dariusza Tułowieckiego, Sławomira H. Zarębę, Mariusza Zemło. Wyniki z tych badań omawia Autor recenzowanej pracy w rozdziale czwartym.

W ogólnopolskim sondażu w 2023 roku 3,4% badanych informowało, że bierze udział we mszach św. kilka razy w tygodniu, 17,9% – w każdą niedzielę, 15,6% – prawie w każdą niedzielę, 10,6% – jeden lub dwa razy w miesiącu, 13,0% – tylko w wielkie święta, 12,3% – tylko z okazji ślubu, pogrzebu itp., 12,6% – w ogóle nie bierze udziału, 9,7% – trudno powiedzieć i 4,9% – nie dotyczy. Sondaże CBOS wskazują, że w latach 1998-2021 nastąpiły wyraźne zmiany w deklaracjach praktyk religijnych, takich jak msze, nabożeństwa czy spotkania religijne. Wskaźniki praktykujących w każdą niedzielę zmniejszyły się od 54% do 24%. Zebrane wyniki empiryczne w różnych środowiskach społecznych świadczą, że dla około połowy badanej młodzieży szkolnej nakaz uczestniczenia we mszy św. stracił moc obowiązującą, z kategorycznego nakazu przekształcił się w nakaz fakultatywny albo niewiele znaczący postulat (odchodzenie od kultury obwiązku do kultury wyboru).

Potencjał indywidualnej religijności podlega również socjologicznym badaniom, co odzwierciedlają obszerne relacje z badań zamieszczone w rozdziale piątym recenzowanej monografii. Modlitwa indywidualna młodzieży była przedmiotem sondaży CBOS, Diagnozy Społecznej, Europejskiego Sondażu Społecznego, Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Głównego Urzędu Statystycznego i socjologów: Tomasza Adamczyka, Józefa Baniaka, Rafała Boguszewskiego, Martę Bożewicz, Janusza Czapińskiego, Andrzeja Janosa, Romana Jańca, Kaję Kaźmierską, Janusza Mariańskiego, Zbigniewa Mikołajkę, Wiesława Romanowicza, Kazimierza Skoczylasa, Ewę Stachowską, Remigiusza Szauera, Sławomira H. Zarębę, w skali ogólnopolskiej, w archidiecezji łódzkiej, diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej, lubelskiej, sandomierskiej, tarnowskiej, na Kujawach Wschodnich, Południowym Podlasiu, w Kaliszu, Poznaniu, Warszawie.

Wysoki jeszcze do niedawna „potencjał” modlitwy w społeczeństwie polskim ulega wyraźnemu pomniejszeniu. Regularna modlitwa codzienna staje się powoli przeżyciem mniejszości Polaków. Być może spadek praktyk modlitewnych i praktyk niedzielnych to w istocie procesy równoległe, wzajemnie na siebie oddziałujące. Stwarza to poważne

problemy dla Kościoła katolickiego w naszym kraju, który powinien próbować poszukiwać sposobów mobilizowania wiernych do nowych, bardziej atrakcyjnych form modlitewnego spotkania z Bogiem niż tradycyjne pacierze codzienne.

W Polsce odnotowuje się powolne kształtowanie się różnic pokoleniowych w praktykach religijnych między młodzieżą i dorosłymi, a różnice we wskaźnikach osób praktykujących regularnie dochodzą do 20%. W społeczeństwie polskim nie zaznacza się jeszcze radykalna polaryzacja praktyk religijnych ze względu na wiek, chociaż różnice pokoleniowe będą prawdopodobnie zaznaczać się w przyszłości coraz wyraźniej, zgodnie z tendencją zaznaczającą się w zmodernizowanych społeczeństwach zachodnich. Już dzisiaj wielu duszpasterzy alarmuje, że Kościół katolicki w Polsce powoli „traci młodzież”. Od 2005 roku przybywa osób nieuczestniczących w praktykach niedzielnych i wielkonoctnych oraz praktykach modlitewnych, zwłaszcza w środowiskach młodzieżowych.

„Jeżeli mówimy o nowych zróżnicowaniach religijności w społeczeństwie polskim, to są one nie tyle czymś radykalnie nowym i nieznanym dotąd, ile raczej nasileniem się pewnych procesów, które mają swój rodowód wcześniejszy, zarówno w procesach modernizacji społecznej, jak i w kontekście globalizującego się świata. W przyszłości bardziej prawdopodobne jest nasilenie się procesów <odkościelnienia> (osłabienie więzi z Kościołem), niż sekularyzacja rozumiana jako rozstanie się z Transcendencją. Wszystkie te zjawiska trzeba badać, nie tylko jako pewne <stany rzeczy>, lecz także jako szybko zmieniające się procesy. Zaprzestanie praktyk religijnych nie oznacza rezygnacji z identyfikacji z Kościołem, ani tym bardziej porzucenia wiary religijnej (<nałężę i częściowo wierzę>, <nałężę i nie praktykuję>), ale może wpływać na obniżenie się w świadomości wierzących aprobaty podstawowych treści wiary chrześcijańskiej” (s. 264-265).

Ostatni rozdział monografii został poświęcony ocenie przez młodzież szkolną katolickiej moralności małżeńsko-rodzinnej. Proces przemian moralności małżeńsko-rodzinnej przedstawiono w świetle sondaży ogólnopolskich i wyników badań podejmowanych przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, a także socjologów: Rafała Boguszewskiego, Michała Felisiaka, Magdalenę Gwiazdę, Jolantę Kalkę, Ilonę Kawalec, Janusza Mariańskiego, Marię Sroczyńską, Remigiusza Szauera.

Poziom aprobaty katolickich norm moralności małżeńsko-rodzinnej jest odmienny w zależności od środowisk społecznych młodzieży szkolnej. Przykłady zróżnicowania wyników badań podano w odniesieniu do następujących środowisk: Białystok, Bielsko-Biała, Dęblin, Gdańsk, Kalisz, Kraśnik, Poznań, Puławy, Rzeszów, Szprotawa, Warszawa, Włocławek, archidiecezja łódzka, wrocławska, diecezja rzeszowska, rejon koniński, Południowe Podlasie. Świat wartości moralnych młodzieży ukazany na podstawie tych wybranych do badań środowisk przedstawia proces odchodzenia od katolickiej moralności małżeńsko-rodzinnej.

Zreferowane wybrane wyniki z badań socjologicznych i sondaży opinii publicznej nad wartościami i normami moralności małżeńskiej i rodzinnej nie są w pełni porównywalne i nie prowadzą do jednoznacznych wniosków, przynajmniej gdy chodzi o precyzyjne oszacowania poziomu aprobaty i dezaprobaty wartości i norm prorodzinnych o proveniencji katolickiej. W świetle wyników sondaży opinii publicznej i ba-

dań socjologicznych można by ogólnie szacować, że w środowiskach młodzieżowych w Polsce około 20% badanych aprobuje wartości i normy katolickiej etyki małżeńskiej i rodzinnej, około 40% prezentuje postawy selektywne i około 40% całkowicie odeszło od tej moralności. W odniesieniu do całego społeczeństwa aprobatą tych wartości i norm kształtuje się na poziomie około 40%, aprobatą częściową i dezaprobatą częściową (postawy selektywne) – 40% i pełna dezaprobatą – 20%. Gdybyśmy chcieli oszacować wyłącznie postawy katolików wobec wartości i norm prorodzinnych – twierdzi Janusz Mariański – należałoby przyjęte wskaźniki nieco zmienić, w kierunku większej aprobaty tych wartości i norm (wzrost aprobaty przynajmniej o 5%). Wszystkie proponowane oszacowania mają jedynie charakter prawdopodobny, a bardziej precyzyjne procedury obliczeń mogłyby wprowadzić nawet znaczące korektury.

„W postawach moralnych młodzieży polskiej – z punktu widzenia doktryny moralnej Kościoła katolickiego – można by już mówić o stanie krytycznym lub o sytuacji kryzysowej. Wydaje się, że dokonujące się negatywne przemiany w postawach wobec Kościoła w młodym pokoleniu Polaków idą zarówno w kierunku antykościelności (odrzuć Kościół), jak i w kierunku akościelności (obojętność wobec Kościoła). W tym drugim przypadku nie występuje się wprost przeciw Kościołowi jako instytucji, lecz po prostu go się ignoruje oraz rezygnuje z każdej formy zaangażowania kościelnego. Wysokie oczekiwania co do autonomii jednostkowej sprawiają, że instytucje, w tym i Kościół katolicki, są stawiane pod znakiem zapytania. Wielu badanych młodych ludzi zajmuje postawy krytyczne, a nawet obojętne wobec Kościoła-instytucji, chociaż nadal szuka w nim religijnego wsparcia. Chce się być w pełni wolnym, niezwiązanym, otwartym na wszystko co nowe. Postawa <biernego obserwatora> będzie pociągać za sobą trudności w kształtowaniu życia małżeńskiego i rodzinnego według wartości i norm katolickich” (s. 308).

W monografii analizowano także wyniki badań socjologicznych przeprowadzanych w związku z wpływem pandemii na przemiany religijności. Wykazujący drastyczny spadek uczestnictwa w praktykach religijnych powstał nie tylko wskutek ograniczeń przebywania w miejscach publicznych, ale również w wyniku nawyków wyniesionych z pandemii w postaci częstszego przebywania w domu. Przyzwyczajenia nabyte w ciągu dwóch lat mogą pozostawiać trwały ślad na aktywności życiowej, w tym także religijnej. Na te aspekty zmian w zbiorowym uczestnictwie w nabożeństwach można jednak spojrzeć z innej strony. Mianowicie, ciekawym wymiarem badań empirycznych dotyczących przejawów religijności mógłby być zakres zwrotu w kierunku praktyk prywatnych, np. modlitwy indywidualne odbywane w domach, podróżach. Na kanwie przeprowadzonych badań ilościowych można zaprojektować badania jakościowe ukazujące motywacje towarzyszące uczestnictwu w praktykach religijnych publicznych i prywatnych. Analiza podawanych przez respondentów motywacji mogłaby wykazać, na ile praktyki religijne odbywane zbiorowo w instytucjach Kościoła są spektakularne i nie wynikają z pobudek głębokiej wiary, lecz stanowią wyraz ostentacyjnych zachowań na pokaz, a na ile indywidualne praktyki religijne poza przybytkami zbiorowego uczestnictwa w nabożeństwach są wyrazem rzeczywistego kontaktu z sacrum.

Można jeszcze postawić pytanie badawcze do zweryfikowania w następnych badaniach empirycznych, czy spadek udziału wiernych młodego pokolenia w publicznych praktykach religijnych świadczy o ich laicyzacji (sekularyzacji), czy może idzie w parze ze zwiększeniem praktyk prywatnych w postaci indywidualnej modlitwy.

W tym kontekście należy zauważyć, że oddawanie się praktykom religijnym zarówno publicznym, jak i prywatnym to tylko jeden z wielu wymiarów religijności. Wydaje się, że ważniejszym przejawem religijności jest wpływ wiary na przestrzeganie norm płynących z religii w postępowaniu w życiu osobistym, zawodowym i publicznym. Stąd można postawić kolejne pytanie badawcze, czy spadkowi udziału w praktykach religijnych, wolniejszemu w Polsce niż w krajach zachodnich, towarzyszy w takim samym stopniu spadek kierowania się wiarą w Boga w postępowaniu wiernych.

W recenzowanej monografii można dostrzec kontekst wpływu obowiązkowych i nadobowiązkowych przejawów religijności na przestrzeganie prawd wiary w postępowaniu w życiu codziennym, oraz odniesienie się do negatywnej korelacji między postawami moralnymi a deklarowaną wiarą religijną. Wykazano także różnice pokoleniowe we wpływie deklaracji wiary na stosowanie się do wskazań Kościoła katolickiego. Interesujących materiałów do refleksji nad przyczynami zmian we wprowadzaniu do postępowania w życiu codziennym młodzieży norm wynikających z przykazań, mogą zatem dostarczyć dalsze kompleksowe badania socjologiczne w wybranych regionach kraju.

Na koniec warto jeszcze przywołać uogólnioną konstatację Janusz Mariańskiego dotyczącą polskiej religijności: „W społeczeństwie polskim dominują dwa typy ustosunkowania się do religii katolickiej: <należę i wierzę> oraz <należę i częściowo wierzę>. Trzy inne typy: <wierzę, ale nie należę>, <należę, ale nie wierzę> i <nie należę i nie wierzę> są w mniejszości. Wielu nie odrzuca Boga, ale przestaje się nim interesować. W warunkach postępującej modernizacji społecznej, pociągającej za sobą pluralizację i indywidualizację, również w społeczeństwie polskim przybywa tych, którzy kształtują religijność na swój sposób, selektywnie (<po polsku>, <religijność bez konsekwencji>, <płynna religijność>, <mglista religijność>, <rozcieńczona religijność> [...]). Zmieniające się społeczne formy religijności i sposoby jej manifestacji, oznaczające większą dowolność i odchodzenie od ortodoksji, nie prowadzą do zaniku wiary, lecz do swojej deregulacji, dezintegracji czy prywatyzacji. Wiara religijna wielu Polaków jest coraz słabiej osadzona w tradycji chrześcijańskiej, staje się powoli coraz mniej głęboka i mniej spektakularna” (s. 155-156).

Krystyna Leśniak-Moczuk